

TOMASZ KRUSZEWSKI

Uniwersytet Wrocławski

Kastracja przestępców seksualnych w Trzeciej Rzeszy w świetle śląskich dokumentów prowincjonalnych

Prawo karne Trzeciej Rzeszy od lat cieszy się ogromnym zainteresowaniem badaczy¹. Jednym z jego celów było skuteczne zapobieganie popełnianiu przestępstw. Nie może wobec tego dziwić wielokrotne nowelizowanie obowiązującego w Trzeciej Rzeszy kodeksu karnego z 1871 r., a więc pochodzącego jeszcze z czasów Drugiej Rzeszy. Do najważniejszych zmian w prawie karnym nowego reżymu doszło już w jego początkowym okresie, w słynnej ustawie z 24 listopada 1933 r., która wprowadzała pojęcie „przestępcy z nawyku”². Do niemieckiego kodeksu karnego (dalej k.k.n.) dodano osławione paragrafy 42a–42n, w których opisano „środki zabezpieczające i poprawcze”. Jednym z nich był § 42k, który przewidywał „kastrację niebezpiecznych przestępców seksualnych” (*Entmannung*).

Miał to być środek zapobiegawczy i poprawczy stosowany wobec przestępców oskarżonych o popełnienie gwałtu, czynów nierządnych wobec osób nieletnich, a także w wypadku czynów popełnionych przy zastosowaniu przymusu, zwłaszcza gdy doszło do uszkodzenia ciała lub zabójstwa. Omawiana w tym miejscu kara dotyczyła także tzw. morderstwa z popędu — płciowego (*Lustmord*) dla zadośćuczynienia swych żądz (odesłanie do paragrafów 176–178, 183, 211–215 i 223–226).

Karze podlegał jednak tylko sprawca, który ukończył 21. rok życia w chwili wydania wyroku. Przepisy nic nie mówiły o uzyskiwaniu opinii biegłych lekarzy, a wyroki sądowe wobec tego niezbyt często do tych opinii się odwoływały. Byli i tacy, którzy twierdzili, że badanie stanu psychofizycznego sprawcy nie

---

¹ Zob. F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.

² Reichsgesetzblatt I (cyt. dalej RGBl. I), Jg. 1933, s. 941 nn.

jest istotne. Warto jednak zwrócić uwagę na wyrok senatu karnego Sądu Rzeszy w Lipsku z 1935 r., w którym sugerowano jednak, by „starannie zbadać prawdopodobieństwo skuteczności zastosowanego środka”³. Orzeczenie to sugerowało, by w razie konieczności kastracji ewentualnie stosować kombinację różnych środków zapobiegawczych, np. dodatkowo także umieszczenie w zakładzie zamkniętym. Szczególnie brzmi tu uzasadnienie tego umieszczenia, że „należy przy zastosowaniu takowej uwzględnić okoliczność, czy oskarżony godzi się na jej zastosowanie [!], ale tylko wtedy, kiedy może nastąpić szkoda na zdrowiu w wyniku kastracji”. Nie należy zapominać, że te ogólnikowe przepisy dawały sądowi całkowitą arbitralność decyzji. Zachowane akta sądowe wskazują, że sądy często stosowały karę kastracji — szacunki mówią o około 2800 przypadkach kastracji „niebezpiecznych przestępców seksualnych”⁴. Ten złowieszczy przepis został uchylony po zakończeniu II wojny światowej przez Międzysyjsusniczą Radę Kontroli Niemiec ustawą nr 11 z 30 stycznia 1946 r.⁵

Paragraf 42k — jak już wspomniano — odsyłał do określonych typów przestępstw uregulowanych w części szczególnej StGB. Kara kastracji groziła sprawcom nadużyć seksualnych wobec dzieci (§ 176), ciężkich nadużyć seksualnych wobec dzieci (§ 176a), zabójstw dzieci na tle seksualnym (§ 176b), gwałtów (§ 177), gwałtów ze szczególnym okrucieństwem lub połączonych ze śmiercią ofiary (§ 178), ekshibicjonizmu (§ 183)⁶, zabójstwa na tle seksualnym (*Lustmord* — § 211), pobicia ze skutkiem śmiertelnym, jeżeli sprawca działał w celu popełnienia przestępstwa seksualnego (§ 212), innych przypadków pobicia, jeżeli sprawca działał w celu popełnienia przestępstwa seksualnego (§ 213), — zabójstwa na tle seksualnym, jeżeli sprawca działał przy ograniczonej poczytalności (§ 214), zabójstwa krewnego na tle seksualnym (§ 215), uszkodzenia ciała na tle seksualnym (§ 223), ciężkiego uszkodzenia ciała na tle seksualnym (§ 224), nadużycia opieki na nieletnim na tle seksualnym (§ 225) i ciężkiego uszkodzenia ciała nieletniego na tle seksualnym ze strony opiekuna (§ 226).

Dochodzimy w tym miejscu do kolejnego paragrafu, który był dziełem jurystów Trzeciej Rzeszy. Jego w pełni złowieszczy charakter objawił się dopiero po wprowadzeniu § 42k w listopadzie 1933 r. Chodzi tu mianowicie o mający ten

³ F. Ryszka, *op. cit.*, s. 487.

⁴ Zob. Zeitspiegel [pseudonim], *Strafrechtliche Maßnahmen zur Verhütung von Triebverbrechen*, [w:] *Juristische Rundschau*, Jg. 1968, s. 216–218.

⁵ Zob. *Juristische Zeitgeschichte I.53, Abteilung 3: Beiträge zur modernen deutschen Strafgesetzgebung — Materialien zu einem historischen Kommentar*, Thomas Vormbaum/Jürgen Welp (Hrsg.). *Das Strafgesetzbuch. Sammlunge der Änderungsgesetze und Neubekanntmachungen. Supplementsband 3: Ergänzungs-, Nachtrags- und Registerband*, Berlin 2006, s. 243.

⁶ Czyny z tych paragrafów były szczególnie potępiane w Trzeciej Rzeszy, określano je jako „sprośność sprzeczną z naturą”; zob. Ch. Schäfer, „*Widernatürliche Unzucht*” (§ 175, 175a, 175b, 182 a.F. StGB). *Reformdiskussion und Gesetzgebung seit 1945*, Berlin 2006, s. 26 nn.

sam charakter § 226a (obecnie § 228) dopisany ustawą z 26 maja 1933 r.⁷ Przepis ten brzmiał następująco: „Kto dopuszcza się uszkodzenia ciała za zgodą poszkodowanego, popełnia czyn karalny tylko wtedy, gdy zgoda taka byłaby sprzeczna z dobrymi obyczajami”. Sądy Trzeciej Rzeszy zaczęły ten przepis szybko stosować dla karania (a od listopada 1933 r. także kastracji) sprawców gwałtów sadystrycznych i masochistycznych⁸. Następnie rozszerzano zastosowanie tego przepisu na wszelkie czyny nieobyczajne⁹. Jak słusznie zauważał Franciszek Ryszka, tego typu uregulowania cofały Niemcy już nawet nie w mroki średniowiecza, lecz w bardziej zamierzchłe czasy¹⁰. Widać to zwłaszcza na kolejnych skutkach zastosowania tych przepisów. Mianowicie w wypadku, gdy poszkodowana zaszła w ciążę, a sprawca był poddany kastracji oraz przedstawiał „szkodliwy rasowo element”, kobietę poddawano przymusowemu przerwaniu ciąży¹¹. Natomiast gdy sprawca gwałtu był „właściwy rasowo”, kobieta nie mogła poddać się aborcji i zostawała zmuszona do urodzenia niechcianego zdrowego dziecka¹².

Na tle zarysowanej problematyki należy w tym miejscu zaznaczyć, że w aktach śląskich władz prowincjonalnych zachowały się trzy jednostki archiwalne zatytułowane „Kastracja przestępców seksualnych”¹³. Pierwsza z tych jednostek zawiera istotne dokumenty dotyczące wprowadzenia § 226a. Warto zwrócić uwagę na korespondencję dolnośląskiego starosty krajowego (*Landeshauptmann von Niederschlesien*), Georga von Thaera, skierowaną do ministerstwa sprawiedliwości Rzeszy w Berlinie przy Voßstraße z 6 czerwca 1933 r., napisaną — jak głosi data — wkrótce po wprowadzeniu tej zmiany StGB¹⁴. Pismo to być może było inspirowane korespondencją z 1 czerwca 1933 r., jaką do starosty krajowego skierował Związek Prowincji Pruskich w Berlinie¹⁵. Wyrażano w niej poparcie dla

⁷ RGB. I, Jg. 1933, s. 295. Juryści Trzeciej Rzeszy dość szybko dostrzegli korzyści kastracji przestępców seksualnych z tego przepisu, zob. F. Neukamp, *Die Bedeutung der Neuen Pragraph 226a des Deutschen Reichsstrafgesetzbuches für das Ärztliche Berufsrecht*, [w:] *Klinische Wochenschrift*, 14. Jahrgang (1935), Nr. 6 (luty 1935 r.). Franz Neukamp był radcą sądu krajowego w st. spocz. w Bielefeld.

⁸ Zob. szczególnie O. May, *Die Anwendbarkeit der [Paragraph] 226a StGB bei einverständlichen sadistischen und masochistischen Körperverletzungen*, Kiel 1996.

⁹ W. Frisch, *Zum Unrecht der sittenwidrigen Körperverletzung (§ 228 StGB)*, [w:] Festschrift für Hans Joachim Hirsch zum 70. Geburtstag am 11. April 1999, Berlin-New York 1999, s. 485 nn.

¹⁰ Por. także H. Kammeier, *Maßregelrecht*, Berlin-New York 1996, s. 119; Ch. Schöne, *Rassenhygiene im Nationalsozialismus. Studienarbeit*, Nordenstedt 2009, s. 14 nn.

¹¹ Zob. A. Eser, H.J. Hirsch, *Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch*, Stuttgart 1980, s. 58 nn.

¹² S. Hauberichs, *Haftung für neues Leben im deutschen und englischen Recht: eine Darstellung Am Beispiel der unerwünschten Geburt eines gesundes Kindes*, Berlin-Heidelberg 1998, s. 15 nn.

¹³ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej APW), Wydział Samorządowy Prowincji Dolnośląskiej (*Provinzialverwaltung Niederschlesien* — dalej PVS), sygn. 1985–1987.

¹⁴ *Ibidem*, sygn. 1985, pag. 137 nn.

¹⁵ *Ibidem*, pag. 150 nn. Verband der Preußischen Provinzen, Berlin W8, Unter den Linden 12/13 III.

idei kastracji gwałcicieli, sugerując, by takiego zabiegu dokonywać w zakładach zdrowotnoopiekuńczych.

Dokument z 6 czerwca 1933 r. powstał w szczególnym momencie — między wprowadzeniem § 226a i § 42k. Starosta krajowy dostrzegał właśnie brak jasnych uregulowań w kwestii kastracji gwałcicieli. Uważał, że należy taką karę wprowadzić do StGB. Karę tę uzasadniano w specyficzny sposób. Zwracano w nim uwagę na przydatność kastracji z powodów eugenicznych, a także na to, że w wypadku recydywy (może nie przy pierwszym gwałcie) kara taka odstraszałaby innych potencjalnych sprawców.

Podano też kolejne argumenty — np. przekonanie, że libido gwałciciela jest nienaturalnie zachwiane, zachowuje się on stosownie do świata zwierząt, nie zaś ludzi, nie potrafiąc kontrolować swojego popędu seksualnego. Jednak o każdorazowej kastracji powinno się decydować na podstawie wiedzy naukowej. Ograniczenie popędu seksualnego takich ludzi zapewnić miało bezpieczeństwo społeczne¹⁶. Podano w tym miejscu przykłady bestialskich gwałtów, których przypadki — zdaniem starosty krajowego — powinny zostać powstrzymane. Podkreślano przy tym, że zjawisko to nasilało się po I wojnie — światowej. Ubolewano jednak, że po zatrzymaniu sprawców często okazywało się, że zachowanie wielu poszkodowanych przyczyniało się do popełnienia tego rodzaju przestępstwa. „Rodzice dorastającej dziewczyny, zwłaszcza zamieszkali w wielkim mieście, nie zachowują stałej czujności wobec niebezpieczeństw i nie zauważają, że ich dzieci nie poskramiają swych prób zbliżenia z powodu popędu [seksualnego]. Sprawcy zachowują się jak zwierzęta, a gwałciciel ma maniery ogiera”¹⁷. Autorom listu wydawało się, że po kastracji 9 na 10 sprawców nie wróci do agresywnych zachowań. Jak napisali — nie można było popadać w „humanitarne marzycielstwo (*humanitarische Duselei*)”¹⁸.

Autorzy listu konsekwentnie domagali się wprowadzenia kary kastracji w momencie, w którym w Trzeciej Rzeszy jeszcze nie było takich uregulowań. Jest to szczególnie ważne, gdyż wskazuje na poglądy społeczne ówczesnych władz ginącego właśnie samorządu prowincjonalnego¹⁹. W liście do ministerstwa sprawiedliwości sygnatariusze domagali się, by kastrację wprowadzić do karnego postępowania egzekucyjnego („dobro narodu tego wymaga”). Interesowali się także ustaleniem kosztów zabiegu ubezpłodnienia²⁰. W propozycji kastracji kierowali się przy tym pozorowaniem przestrzegania zasady państwa prawa, domagając się jej realizacji dopiero na podstawie prawomocnego wyroku sądowego.

¹⁶ *Ibidem*, pag. 137v.

¹⁷ *Ibidem*, pag. 138.

¹⁸ *Ibidem*, pag. 139.

¹⁹ T. Kruszewski, *Likwidacja landtagów prowincjonalnych na Śląsku w 1933 roku*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXI (= *Acta Universitatis Wratislaviensis No 2077*), Wrocław 1998, s. 387–400.

²⁰ APW, PVS, sygn. 1985, pag. 139v.

Sugerowali przy tym, by przy okazji zbadać stan psychiczny sprawcy (właśnie szpitale psychiatryczne wskazywali jako możliwe miejsce dokonywania kastracji). Jeżeli zaś sprawcą gwałtu okazałby się alkoholik, to po zabiegu można by go umieścić w zakładzie zamkniętym (§ 51 StGB). Kastrację — zdaniem wnioskodawców — można by przeprowadzać tylko wobec sprawców pełnoletnich i tylko w warunkach poufności z powodu możliwych protestów Kościoła katolickiego²¹.

W dniu 6 czerwca 1933 r. starosta krajowy von Thayer skierował także inny list do prof. Eugena Fischera — kierownika Instytutu Antropologicznego Towarzystwa Cesarza Wilhelma w Berlinie–Dahlem, przy Ihnestr. 22/24²². Przedstawiono w nim stanowisko analogiczne do skierowanego do ministerstwa sprawiedliwości. Z instytutu nadeszła dość lakoniczna odpowiedź (12 czerwca 1933 r.), że te sugestie zostaną wzięte pod uwagę, gdy będą opiniowane zmiany ustawowe²³.

Dalsze interesujące dokumenty powstały po listopadzie 1933 r., kiedy obowiązywała już kara kastracji i w związku z tym starosta krajowy został poproszony o wskazanie zakładów zamkniętych, w których można by przeprowadzać te zabiegi. W siedzibie dawnego Sejmu Prowincjonalnego mieściło się Biuro IIa, które starosta krajowy upoważnił do ogłoszenia takiej listy²⁴. Wskazano następujące zakłady: Zakład Samarytański w Krośnicach (pow. milicki), Zakład św. Józefa w Kamieńcu Żąbkowickim, a także placówki w Szklarskiej Porębie Górnej, w Żarze (pow. Rothenburg, obecnie powiat zgorzelecki), w Skibie (pow. kłodzki), w Jaworze, Legnicy, Bystrzycy Kłodzkiej (Zakład NMP Nieustającej Pomocy), w Lwówku Śląskim, Słupcy w Górach Sowich, w Ścinawie (Betania), Świdnicy, w Niesky, Wołowie, Lubinie, Branicach, Kluczborku, Bytomiu (Zakład św. Roberta), Fürstenwalde/Spree (Zakład samarytański), Bielawie (Betel) i Strzelinie oraz trzy szpitale we Wrocławiu.

Dodać należy, że praktyka łączyła eliminację gwałtcieli z charakterystycznymi dla Trzeciej Rzeszy działaniami eugenicznymi, zmierzającymi w ostatecznym rozrachunku do eliminacji chorych psychicznie²⁵. Ustawa z 14 lipca 1933 r. o ochronie przed dziedzicznie chorym potomstwem tworzyła pojęcie „dziedzicznie chorego“ (*erbkrank*) i wyliczała następujące choroby do tej grupy zaliczane: a) wrodzony niedorozwój umysłowy, b) schizofrenia, c) psychoza maniako-depresyjna d) dziedziczna padaczka oraz płasawica Huntingtona,

²¹ *Ibidem*, pag. 140v i 141.

²² *Ibidem*, pag. 142 i 142v.

²³ *Ibidem*, pag. 149. W imieniu instytutu odpowiedział prof. Hermann Muckermann, kierownik Oddziału Eugeniki.

²⁴ *Ibidem*, pag. 163 nn. Pismo z 12 stycznia 1934 r.

²⁵ *Ibidem*, sygn. 1963. O założeniach ideologicznych tej akcji pisze K. Uzarczyk, *Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach 1924–1944*, Toruń 2002, s. 123 nn. Próby takich działań znano już od republiki weimarskiej (zob. *ibidem*, s. 65 nn.), a nawet już w dawniejszych czasach (zob. *ibidem*, s. 15–63).

e) dziedziczna ślepota, f) dziedziczna głuchota, g) ciężka dziedziczna ułomność fizyczna i h) ciężki alkoholizm²⁶.

Zachowały się dość obszerne akta dotyczące spraw organizacyjnych związanych z realizacją tej ustawy²⁷. Przykład może stanowić pismo do dyrekcji zakładu w Świebodzicach z 23 września 1933 r., gdzie przybywały osoby o mniejszym stopniu upośledzenia i dostrzeżono tam określone zagrożenia. W dokumencie podkreślono, że długotrwałe przebywanie w zakładzie chorych obojga płci może stanowić zagrożenie pojawienia się potomstwa. Zagrożenie to dotyczyło „tylko nielicznych pacjentów, zwłaszcza płci żeńskiej, u których mianowicie z powodu długotrwałego okresu przebywania w zakładzie, przy niemożności ucieczki z niego, pojawia się silny popęd erotyczny i w zakładzie wzrasta zagrożenie wystąpienia pozamałżeńskich ciąży, których przez to nie można wykluczyć, a nie zapobiegnie temu nawet ściśle obserwowanie chorych”²⁸. Zauważono, że trudno będzie szybko wysterylizować wszystkie kobiety w wieku od 15 do 45, a może nawet do 50 lat. Z chorymi mężczyznami było jeszcze gorzej, „bo seksualność u mężczyzn trwa nawet po ukończeniu 50 lat”. Dlatego nakazano wpięć poddać sterylizacji 6 kobiet w wieku od 18 do 35 lat²⁹. Dnia 23 listopada 1933 r. w Lubiążu miała miejsce „naukowa” konferencja na temat sterylizacji³⁰. W piśmie do starosty

²⁶ Nakaz sterylizacji chorych psychicznie wprowadziła ustawa o ochronie przed dziedzicznym chorą potomstwem, zwana także ustawą sterylizacyjną — RGBl. I, Jg. 1933, s. 529, *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*. W literaturze zob. zwłaszcza F. Połomski, *Sądy do spraw sterylizacji w Trzeciej Rzeszy (1933–1945)*, [w:] *Studia Śląskie, Seria nowa*, t. XX, Katowice 1971, s. 365–378; K. Uzarczyk, *op. cit.*, s. 238–281; F. Ryszka, *op. cit.*, s. 395, 436 i 446; F. Połomski, *Ustawodawstwo rasistowskie III Rzeszy i jego stosowanie na Górnym Śląsku*, Katowice 1970, s. 199; T. Kruszewski, *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku w latach 1933–1945. Organizacja i działalność*, Wrocław 1995, s. 389. O skali zjawiska świadczą akta procesu norymberskiego lekarzy nazistowskich, zakończonego ogłoszeniem wyroku w dniu 20 sierpnia 1947 r. Zob. *Nieludzka medycyna. Dokumenty procesu norymberskiego przeciwko lekarzom*, oprac. A. Mitscherlich, F. Mielke, Warszawa 1965, o sterylizacji zob. s. 243–256.

²⁷ Jest to w APW, PVS, sygn. 2015. Są też inne wykazy aktów prawnych w zesp. Regierung Breslau (Rejencja Wrocławska — dalej RB), sygn. 8432.

²⁸ APW, PVS, sygn. 2015, pag. 4.

²⁹ APW, PVS, sygn. 2015, pag. 4v i 5. Są też bardziej ogólne kolejne pisma z 1933 r. kierowane do innych zakładów. W piśmie do brzeskiego zakładu wykaz sterylizacji pierwszych chorych (22 osoby) — *ibidem*, pag. 9 i 21. W Lubinie nakazano sterylizację 16 mężczyzn i 21 kobiet — *ibidem*, pag. 22 i 22v. Lubiąż — *ibidem*, pag. 24 i 24v — 22 mężczyzn i 30 kobiet. Są też dane ze stycznia 1934 r.: w Płakowicach wykonano sterylizację 8 mężczyzn i 15 kobiet (w lutym 1934 r. kolejnych 30 kobiet), w Lubinie — 22 mężczyzn i 14 kobiet, a w Świebodzicach wyliczono 39 mężczyzn spełniających kryteria sterylizacji, z czego wykonano 14 zabiegów.

³⁰ *Ibidem*, sygn. 2015, pag. 25–40, dołączono tekst ustawy z 1933 r. i inne pseudonaukowe materiały. Następną konferencja odbyła się w zakładzie w Bolesławcu 30 listopada i 1 grudnia 1933 r. (*ibidem*, pag. 42), dalej w Lubinie 8 i 9 grudnia tego roku (*ibidem*, pag. 43), w Świebodzicach 12 grudnia (*ibidem*, pag. 44) i ostatnia Brzegu 15 grudnia (*ibidem*, pag. 71). Sterylizowano także chorych z placówek prywatnych — zob. Legnica, pag. 46 (wykaz 19 mężczyzn i 17 kobiet). Na pag. 88 znajduje się wykaz większości placówek prywatnych, które także miały chorych kierować na sterylizację. Są też dane ze sterylizacji w szpitalach samorządowych (brak niestety roku) —

krajowego Georga von Thaera nakazano poufność postępowania i konieczność niszczenia dokumentacji po sterylizacji³¹.

O prowadzeniu akcji sterylizacji chorych umysłowo w brzeskim zakładzie świadczy pismo do dyrektora placówki, dra Kurta Konietznego, które 24 października 1934 r. skierował — do niego radca krajowy Matthias (po 1939 r. zastąpił go I radca krajowy Hans Joachim Saalman) z urzędu starosty krajowego³² (podlegała mu komórka ds. zdrowia dziedzicznego — *Erbgesundheitsstelle*)³³. Działalność ta zależała od całkowitej kontroli partyjnej, czuwał nad nią urząd ds. zdrowia narodowego w gauleitung NSDAP³⁴.

Odbywano w tej sprawie narady z dyrektorami zakładów opiekuńczych. Chorzy psychicznie mieli być z powodów eugenicznych traktowani tak samo, jak przestępcy seksualni³⁵. W 1938 r. dyrektorzy zakładów otrzymali szczegółowe instrukcje na temat dbania o zdrowie biologiczno-dziedziczne chorych. Nadzór nad nimi przejął urząd ds. zdrowia narodowego w kierownictwie okręgowym

---

sygn. 2016 (cała): Bytom, szpital miejski — 16 mężczyzn; Gliwice, szpital miejski — 25 mężczyzn; Racibórz, szpital miejski — 59 mężczyzn; Głubczyce, szpital miejski — 21 mężczyzn; Nysa, szpital miejski — 14 mężczyzn; klinika ginekologiczna w Gliwicach — 79 kobiet; Kluczbork, szpital Betania — 23 mężczyzn; Gliwice, szpital bractwa górniczego — 11 mężczyzn. Zagadnienie sterylizacji chorych umysłowo w różnych placówkach medycznych, zwłaszcza w rejencji wrocławskiej, jest dość dobrze udokumentowane w aktach archiwalnych — zob. *ibidem*, RB, sygn. 8419–8438. W sygn. 8421 na początku tomu jest podany wykaz lekarzy, którzy zostali upoważnieni do przeprowadzania sterylizacji; kolejny wykaz w sygn. 8425. W sygn. 8420 widnieją wykazy szpitali kolejno dopuszczanych do przeprowadzania sterylizacji, np. pag. 46. Zdarzają się też statystyki sterylizacji z poszczególnych powiatów — zob. 8433–8435.

³¹ *Ibidem*, sygn. 2015, pag. 187. Pismo z 15 czerwca 1934 r. W kolejnym piśmie z 31 lipca 1934 r. nakazano także zwracanie uwagi na to, by przy zawieraniu małżeństw najmniej chorych osób kierować się zdrowiem dziedzicznym i cechami rasowymi — zob. pag. 190. Inne podobne dokumenty w RB, sygn. 8426 i 8427.

³² I radca krajowy był bezpośrednim zastępcą starosty krajowego Johanna Joachima Adamsa (wcześniej Adamczyka).

³³ *Ibidem*, PVS, sygn. 2019, pag. 233. Sterylizacji nie dokonywano w Brzegu, stąd w odpowiedzi konieczność przekazania 15 chorych mężczyzn na kastrację do Bolesławca — zob. pag. 238 nn. Na pag. 241 widnieją ich nazwiska. O sterylizacjach w Świebodzicach zob. sygn. 1987, pag. 296, w Lubiążu — pag. 356 (1939 r.). Zob. też liczne okólniki w sygn. 1996. O jednym przypadku z Lubina zob. RB, sygn. 8426, pag. 60, pismo z 21 stycznia 1936 r. Inny z Brzegu — zob. sygn. 8430, pag. 193 nn. Kolejny — zob. 8431, pag. 15 nn. Sterylizacje w rejencji opolskiej — zob. Archiwum Państwowe w Opolu, Regierung Oppeln (Rejencja Opolska), sygn. 13706–13708. Inne choroby dziedziczne — zob. też Archiwum Państwowe w Katowicach, Oberpräsidium Kattowitz, sygn. 2182 i 2183. O wspomnianej tu placówce szeroko rozpisuje się K. Uzarczyk, *op. cit.*, s. 145 nn. Jej kierownikiem był psychiatra krajowy, prof. uniw. Carl Heinz Rodenberg. Nadzorował on wszystkie zakłady psychiatryczne pod kątem „czystości rasowej”; zob. *ibidem*, zwłaszcza s. 150.

³⁴ Pisaliśmy o tym w pracy *Partia narodowosocjalistyczna...*, s. 382 nn. Zob. też K. Uzarczyk, *op. cit.*, s. 155. Na s. 163–175 wykazy prelegentów podległych urzędowi, byli to najczęściej profesorowie uniwersytecy.

³⁵ *Ibidem*, sygn. 1986.

NSDAP we Wrocławiu. W urzędzie miał być zaś Landesobmann odpowiedzialny za realizację tej polityki³⁶.

Dyrektorzy zakładów w Bolesławcu, Płakowicach, Lubinie i Lubiążu zostali poinformowani także o konieczności zachowania ścisłej tajemnicy w sprawach sterylizacji (pismo nadprezydenta Karla Hankego z 30 lipca 1943 r.)³⁷. Trzeba przy tym pamiętać, że sprawy sterylizacyjne podlegały specjalnym sądom I i II instancji, do których sędziowie byli dobierani³⁸.

Po wejściu dalszych przepisów eugenicznych na lekarzy nałożono obowiązek badania stanu psychicznego gwałcicieli. Szczególnie interesująco przedstawia się specjalny kwestionariusz, zawierający pytania skierowane do sprawcy gwałtu. Pokrywa się on z identycznym formularzem używanym do badania osoby podejrzanej o bycie chorym psychicznie. Zakładano bowiem, że gwałciciel może mieć zaburzenia psychiczne. W kwestii tego szczegółowego kwestionariusza chcielibyśmy zatrzymać się przy najważniejszych pytaniach w nim zawartych. W części pierwszej lekarz miał dowiedzieć się od sprawcy gwałtu, czy wcześniej był on dotknięty określonymi chorobami, zbadać jego rozwój umysłowy, zapytać, czy miał jakieś zakłócenia nerwowe i był leczony psychiatrycznie, czy prowadzi życie seksualne, czy wcześniej wchodził w konflikt z prawem, a także czy nadużywa alkoholu lub narkotyków³⁹. Druga część kwestionariusza dotyczyła badania inteligencji gwałciciela, pytano go o różne zagadnienia, zaczynając od jego sytuacji osobistej, badano jego wiedzę szkolną, np. zadawano pytania: „Jaka jest stolica Francji?”, „Kto to był Luter?”, „Kto to był Bismarck?”, „Ile jest miesięcy?” itp. Część trzecia zawierała tzw. ogólną wiedzę życiową (np. „Kiedy słońce wschodzi?”, „Dlaczego dzieci muszą chodzić do szkoły?”, „Po co są sądy?”). W czwartej części gwałciciel wyjaśniał swój zawód, w piątej tłumaczył rozumienie przysłów, w szóstej szukano zapewne jego demoralizacji, bo zadawano mu pytania typu: „Co zrobisz, jak znajdziesz na ulicy sumy od 5–20 do 500 marek?”. Siódma część dotyczyła innych zdolności sprawcy, ósma zaś wniosków końcowych. Zawarto także wzór skierowania na kastrację.

Dalsze istotne dokumenty zawarte są w kolejnej sygnaturze. Już na początku tomu znajduje się pismo nadprezydenta Prus Wschodnich z 21 grudnia 1934 r., w którym opowiedziano się za koniecznością narkozy przy kastracji przestępców seksualnych⁴⁰.

³⁶ *Ibidem*, sygn. 2017. W 1941 r. mamy opis specyficznych kłopotów ze sterylizacją z powodu zepsutego rentgena w Lubiążu. Omawiano w związku z tym także problem kosztów jego naprawy — zob. sygn. 1987, pag. 395?, 152? (różne paginacje).

³⁷ *Ibidem*, sygn. 1987, pag. 403? lub 163?.

³⁸ Ich kwalifikacje regulowało III rozporządzenie wykonawcze do ustawy o ochronie przed dziedzicznie chorym potomstwem z 25 lutego 1935 r., RGBl. I, Jg. 1935, s. 289. Zob. szerzej F. Polomski, *Sądy do spraw sterylizacji...*, s. 368 nn.

³⁹ *Ibidem*, od pag. 224, tu pag. 225.

⁴⁰ *Ibidem*, sygn. 1986, pag. 1. Podpisany z upow. Bessel.

Innym problemem, nad którym zastanawiano się w 1934 r., były koszty kastracji. Uznano, że zastosowanie znalazłyby regulacje dotyczące kosztów kastracji chorych psychicznie⁴¹. Jednak najważniejszy dokument dotyczący omawianego tu problemu to poufne pismo z ministerstwa sprawiedliwości z 6 sierpnia 1934 r.⁴² Dokument ten zawiera dokładne instrukcje postępowania przy gwałtach. Autor (podsekretarz stanu w RMdJ Pfundtner) sugeruje dokładne oględziny miejsca przestępstwa, w tym pobranie spermy z pochwy lub innych części ciała kobiety (lub ze zwłok w razie gwałtu połączonego z zabójstwem). Istotny był tu — zdaniem Pfundtnera — wpływ czasu; sądził mianowicie na podstawie badań naukowych, że tylko w ciągu 122 godzin od gwałtu sperma nadawała się do badań identyfikacyjnych sprawcy. W dalszej części dokumentu przeprowadzono właśnie analizę stanu dotychczasowej wiedzy naukowej z dziedziny kryminalistyki i kryminologii. Są tu cytaty z dzieł uczonych rosyjskich (Obolonsky z 1888 r.), a także niemieckich (Haberland). Za istotne uznano też kwestie finansowe w czasie przeprowadzanych śledztw⁴³.

Inne istotne dokumenty napotkać można również w aktach rejencji wrocławskiej. Zachowało się tu np. zarządzenie ministra sprawiedliwości z 22 kwietnia 1936 r., w którym odniesiono się do różnych nieprawidłowości, jakie miały miejsce w realizacji kastracji gwałtocieli. Zarządzenie zalecało uproszczenie procedur, postępowanie miało być tylko pisemne (bez rozprawy z udziałem sprawcy, dopuszczano jednak możliwość jego wysłuchania). Zwracano przy tym uwagę na rozstrzygnięcia szybkie terminowo. Postępowanie miało być prowadzone przez Wyższy Sąd Zdrowia Dziedzicznego (*Erbgesundheitsobergericht*)⁴⁴. Jednym z elementów dochodzenia było sprawdzenie, czy sprawca gwałtu nie był członkiem NSDAP (w tym wypadku groziło wyrzucenie z partii, dosłownie „wykopanie” — *Ausstossung*)⁴⁵. To ostatnie nie było korzystne, bo o każdorazowym takim wypadku należało zawiadomić najbliższą placówkę gestapo. Ta ostatnia decydowała o ewentualnym poddaniu takiej osoby procedurze „aresztowania ochronnego” i umieszczeniu w obozie koncentracyjnym.

⁴¹ *Ibidem*, pag. 4 oraz sygn. 1987, cyt. tu zarządzenie MSW z 1 października 1937 r. (RdErl. D. RuPrMdl — IV A 12837/37/1079f, s. 1605), pag. 289. Za sterylizację mężczyzny zakład zdrowotnoopiekuńczy otrzymywał 25 RM, za sterylizację kobiety — 50 RM. Do sterylizacji (kastracji) upoważniono także placówki prywatne lub kościelne, m.in. w Krońicach (też sygn. 2037–2040), w Kamieńcu Żąbkowickim, w Szklarskiej Porębie, w Żarze, w Jaworze itp. — zob. pag. 293. W Słupcu k. Kłodzka zob. sygn. 2043, pag. od 198 — tutaj jednak tylko kierowano chorych do Świebodzic i potem ich odbierano z powrotem. Ta sama procedura w zakładzie Bonifratrów w Namysłowie; zob. sygn. 2045, np. pag. 102. Skiba k. Kłodzka sygn. 2041. Lwówek sygn. 2053.

⁴² *Ibidem*, pag. 8 nn. RMdJ, podpisany Pfundtner.

⁴³ *Ibidem*, zwłaszcza po pag. 11. Rozliczeniom poświęcono prawie całą sygn. 1987.

⁴⁴ APW, Rejencja wrocławska (dalej RB), sygn. 8489, pag. 54 nn., zarządzenie 6234 — IV b 399 RMdJ, podpisany dr Schlegelberger.

⁴⁵ T. Kruszewski, *Partia narodowosocjalistyczna...*, s. 190 nn.

Kolejne istotne zarządzenie ministerstwo sprawiedliwości ogłosiło 2 września 1936 r. Zwracano w nim uwagę na konieczność zasięgnięcia opinii lekarskiej przed kastracją⁴⁶. Warto zwrócić uwagę także na zarządzenie RMdJ z 13 sierpnia 1938 r., w którym nakazano, by postępowanie kastracyjne trwało nie dłużej niż 3 tygodnie⁴⁷.

Polityka wobec gwałcicieli uległa określonym modyfikacjom po wybuchu II wojny światowej. Dotychczas dominowała postawa całkowitego napiętnowania i wyeliminowania gwałcicieli ze społeczeństwa. Teraz natomiast okazało się, że dopuszczono możliwość, by wykastrowani mogli zmyć swą hańbę. Po odbyciu kary bowiem mogli zgłaszać się na ochotników do Wehrmachtu, zgodnie z zarządzeniem Führera z 7 lutego 1940 r. Jednak każdy przypadek takiego zgłoszenia musiał być dokładnie zbadany (opinia lekarza urzędowego jednostki wojskowej)⁴⁸. Znacznie gorzej było, gdy gwałciciel zaliczał się do „podludzi” (*Untermensch*) — zgodnie z zarządzeniem ministerstwa sprawiedliwości z 27 maja 1942 r. było to przestępstwo „zhańbienia rasy” (*Rassenschande*) z ustaw norymberskich z 1935 r. W tym wypadku sprawca podlegał karze śmierci, a zgwałconą kobietę — w razie zajścia w ciążę — poddawano przymusowej aborcji⁴⁹.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Katowicach, Oberpräsidium Kattowitz, sygn. 2182 i 2183.
 Archiwum Państwowe w Opolu, Regierung Oppeln (Rejencja Opolska), sygn. 13706–13708.
 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rejencja wrocławska, sygn. 8489.
 Archiwum Państwowe we Wrocławiu: Regierung Breslau (Rejencja Wrocławska), sygn. 8419–8438.
 Archiwum Państwowe we Wrocławiu: Wydział Samorządowy Prowincji Dolnośląskiej (Provinzialverwaltung Niederschlesien), sygn. 1985–1987, 1996, 2015–2017, 20141, 2053.
 Eser A., Hirsch H.J., *Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch*, Stuttgart 1980.
 Frisch W., *Zum Unrecht der sittenwidrigen Körperverletzung (§ 228 StGB)*, [w:] *Festschrift für Hans Joachim Hirsch zum 70. Geburtstag am 11. April 1999*, Berlin-New York 1999, s. 485 nn.
 Hauberichs S., *Haftung für neues Leben im deutschen und englischen Recht: eine Darstellung Am Beispiel der unerwünschten Geburt eines gesundes Kindes*, Berlin-Heidelberg 1998.
 „Juristische Zeitgeschichte” 1, S. 3, Abteilung 3: *Beiträge zur modernen deutschen Strafgesetzgebung — Materialien zu einem historischen Kommentar*, Thomas Vormbaum/Jürgen Welp (Hrsg.). *Das Strafgesetzbuch. Sammlung der Änderungsgesetze und Neubekanntmachungen. Supplementsband 3: Ergänzung-, Nachtrags- und Registerband*, Berlin 2006.
 Kammeier H., *Maßregelrecht*, Berlin-New York 1996.
 Kruszewski T., *Likwidacja landtagów prowincjonalnych na Śląsku w 1933 roku*, [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXI, Wrocław 1998, s. 387–400.

⁴⁶ *Ibidem*, pag. 58, — Streng Vertraulich!, podpisany Pfundtner.

⁴⁷ *Ibidem*, pag. 68, podpisany dr Cropp.

⁴⁸ *Ibidem*, pag. 85, postępowanie musiało podlegać Rundschreiben z 2 czerwca 1937 r. IVA 8164/37/216-.

⁴⁹ *Ibidem*, pag. 94.

- Kruszewski T., *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku w latach 1933–1945. Organizacja i działalność*, Wrocław 1995.
- May O., *Die Anwendbarkeit der [Paragraph] 226a StGB bei einverständlichen sadistischen und masochistischen Körperverletzungen*, Kiel 1996.
- Neukamp F., *Die Bedeutung der Neuen Pragraph 226a des Deutschen Reichsstrafgesetzbuches für das Ärztliche Berufsrecht*, „Klinische Wochenschrift”. 14. Jahrgang (1935), Nr. 6 (luty 1935 r.).
- Nieludzka medycyna. *Dokumenty procesu norymberskiego przeciwko lekarzom*, oprac. A. Mitscherlich, F. Mielke, Warszawa 1965.
- Połomski F., *Sądy do spraw sterylizacji w Trzeciej Rzeszy (1933–1945)*, „Studia Śląskie, Seria nowa”, t. XX, Katowice 1971, s. 365–378.
- Połomski F., *Ustawodawstwo rasistowskie III Rzeszy i jego stosowanie na Górnym Śląsku*, Katowice 1970.
- Reichsgesetzblatt I, Jg. 1933, s. 295.
- Reichsgesetzblatt I, Jg. 1933, s. 529, (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses).
- Reichsgesetzblatt I, Jg. 1933, s. 941 nn.
- Reichsgesetzblatt I, Jg. 1935, s. 289.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1985.
- Schäfer Ch., „*Widernatürliche Unzucht*” (§ 175, 175a, 175b, 182 a.F. StGB). *Reformdiskussion und Gesetzgebung seit 1945*, Berlin 2006.
- Schöne Ch., *Rassenhygiene im Nationalsozialismus. Studienarbeit*, Nordenstedt 2009.
- Uzarczyk K., *Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach 1924–1944*, Toruń 2002.
- Zeitspiegel [pseudonim], *Strafrechtliche Maßnahmen zur Verhütung von Triebverbrechen*, „Juristische Rundschau”, Jg. 1968, s. 216–218.

CASTRATION OF SEXUAL OFFENDERS IN THE THIRD REICH IN THE LIGHT OF DOCUMENTS OF THE SILESIAN PROVINCE

Summary

The author examines one of the notorious elements of Nazi criminal law, i.e. castration of sexual offenders introduced in 1933. The issue is analysed in the context of documents of the Provinzialverband Niederschlesien, preserved in the State Archives in Wrocław, which include files entitled *Kastration der Sexualverbrecher*. The paper combines an analysis — carried out from the point of view of the legal dogma — of Third Reich laws (amended Articles 42k and 226a of the StGB) with the literature on the subject. However, the author's main objective is to discuss the surviving archive documents from Silesia.

Keywords: Third Reich, criminal law, castration, sexual offences, punishment, totalitarianism, Nazism.

Tomasz Kruszewski
e-mail: kruszewski@prawo.uni.wroc.pl